Ramunė Butrimaitė,
Aleksiejus Luchtanas

Antroji jungtinė lietuvių–afganų ekspedicija Goro provincijoje Afganistane

2008 m. balandžio–gegužės mėnesiais APC „Antiqua“ toliau tęsė Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos finansuojamą projektą „Archeologijos paminklų paieška ir registro sudarymas Afganistane, Goro provincijoje 2008 metais. I etapas“. Vykdytas projektas yra bendrosios programos „Archeologinė–paveldosauginė misija Afganistane, Goro provincijoje 2007–2010 metais“ dalis bei 2007 m. atliktos galimybių studijos analizės tęsinys (žr. *ATL 2007 metais*, V., 2008, p. 581–585). Tęstinio projekto metu buvo siekiama prisidėti prie kultūros vertybių išsaugojimo darbų Afganistano Islamo Respublikoje, pagrindinį dėmesį skiriant archeologinių objektų paieškai bei jų dokumentacijai, siekiant įtraukti juos į nacionalinį kultūros paminklų registrą. 2007 m. vykdyti žvalgymai parodė, kad Afganistano kultūros paveldo institucijose yra jaučiamas didelis šios paveldosaugos veiklos poreikis.

2008 m. projekto vykdymui buvo sudaryta jungtinė Lietuvos–Afganistano ekspedicija, kurioje dalyvavo 4 Lietuvos archeologai (Daiva Luchtanienė – projekto vadovė, Aleksiejus Luchtanas – mokslinis projekto vadovas, Vilniaus universiteto doktorantai Ramunė Butrimaitė ir Rokas Vengalis) bei 3 Afganistano

1 pav. 2008 m. žvalgytos kultūros vertybės Afganistano Goro provincijoje. R. Vengalio brėž.

Fig. 1. Culturally valuable sites surveyed in Ghor Province, Afghanistan, in 2008.

kultūros ir informacijos ministerijos deleguoti paveldo specialistai: Chodja Mochammad (Chaghcharano kultūros departamentas), Holam Aidar Koshki (Afganistano istorijos paminklų apsaugos ir restauravimo departamentas) ir Chodja Nadir Shah (Afganistano archeologijos institutas). Projekto vykdytojai ir koordinatoriai Afganistane – Kultūros ir informacijos ministerija, Istorijos paminklų apsaugos ir restauravimo departamentas bei Archeologijos institutas.

Ekspedicijos metu buvo aplankyti 2007 m. „Galimybių studijos“ metu aptikti archeologijos objektai bei ieškota naujų, siekiant dokumentuoti Goro provincijoje esančias archeologines vertybes. Registro pasai buvo sudaryti vienuolikai praeitais metais aptiktų archeologinių objektų (Kushke Bahar (Qala Mana), Qala Akbar Bek Zahak, Qala Malek Antar, Puze–i–Leche tapa, Lok Galandar Tower, Lok Galandar tapa (Shekhe), Pumbakar ir Ahangaran tapa's 1–5) bei devyniems naujai aptiktiems (Qala Alayar, Sare Ahangaran 1, Sare Ahangaran 2, Dowlat Yar tapa, Geshwoinde tapa, Qalesang tapa, Zahak kapas (Hesar), Wajguna Sange–Bar vienuolynas ir tapa) (1 pav.).

2007 m. vykdyta archeologinė ekspedicija pateikė aiškias tolesnio projekto vykdymo gaires ir veiklos sritis. Aptikti plačios chronologijos bei įvairiapusiai archeologijos objektai parodė gan ankstyvą Goro provincijos apgyvendinimą, taip paneigdami „tuščios teritorijos“ arba „baltos dėmės“ hipotezę. „Galimybių studijos“ metu pagrindinis dėmesys buvo skiriamas ne detaliai ir labai išsamiai aptinkamų paminklų analizei, bet siekta pamatyti kuo platesnio chronologinio spektro paminklus. Po pirmos ekspedicijos tapo aišku, kad Lietuvos archeologai moka ir gali tiek fiziškai, tiek profesionaliai ieškoti Centrinei Azijai būdingų archeologijos objektų, geba juos pažinti bei datuoti pagal archeologinius radinius.

Naujų objektų paieškai pasitelkta vietinių gyventojų bei kartu projekte dalyvavusių paveldosaugos specialistų apklausa. Žodinė informacija buvo analizuojama kartu su kartografine medžiaga (dirbta su Goro provincijos žemėlapiais M 1:100 000), ieškota tinkamų gyvenvietėms, pilims ir kitokio pobūdžio objektams vietų, atkreipiant dėmesį į toponimus.

Išvykų metu aptikus archeologinį objektą, jis buvo apžiūrimas, vizualiai nustatoma jo būklė (suardymo lygis), atliekama išsami atskirų objekto dalių fotofiksacija, paviršiuje surenkami būdingiausi keramikos pavyzdžiai, siekiant nustatyti preliminarią chronologiją. Lauko darbuose buvo naudojami vietovės nustatymo ir matavimo prietaisai. Objekto koordinačių nustatymui naudotas *Magellan eXplorist* – delninis navigacijos prietaisas, naudojantis GPS (*Global Positioning System*) informaciją. Archeologinio objekto koordinačių nustatymo metodas – pasaulinė geodezinių koordinačių sistema WGS84 (*World Geodetic System*). Gauti taškai buvo pažymimi kartografiniuose planuose, tokiu būdu parodant archeologinio objekto situaciją.

Ekspedicijoje naudotas lazerinis tacheometras (*„Sokkia“ total station 30RK*), skirtas tiksliems archeologinių objektų teritorijų matavimams. Matavimai šiuo prietaisu atlikti išskirtiniuose ir reikšmingiausiuose archeologiniuose objektuose, siekiant nustatyti tikslias vertybės teritorijos ribas, kartografiškai pažymėti jos išskirtinus požymius (pastatų liekanas, kontūrus). Tikslūs matavimai atlikti šiuose archeologiniuose objektuose: Qala Akbar Bek Zahak, Qala Malek Antar, Kushke Bahar, Puze–i–Leche tapa, Pumbakar. Atlikti matavi-

mai derinti su prieinamomis satelitinėmis nuotraukomis (šaltinis – *Google Earth*).

Dokumentuojant aplankytus objektus naudotos Afganistano Islamo Respublikos kultūros ir informacijos ministerijos patvirtintos istorinių pastatų ir vietų registro lentelės. Kadangi ši lentelė buvo labiau orientuota į istorinių laikų pastatų ir vietų registravimą, ji buvo papildyta archeologiniams objektams būdingais atributiniais duomenimis, prieš tai suderinus su Afganistano kultūros ir informacijos ministerijos pavaldžiomis institucijomis – Archeologijos institutu bei Istorijos paminklų apsaugos ir restauravimo departamentu. Be pagrindinių kultūros vertybių atributinių duomenų (vardas, pavadinimas, adresas, geografinė padėtis ir t. t.), lentelė papildyta grafomis: paminklo charakteristika (išskiriant paminklo tipus), vertybės vertingųjų savybių pobūdis ar jų derinys (retas, unikalus, tipiškas, svarbus), periodizacija (išskiriant pagrindinius Afganistano proistorės ir istorinių laikų etapus). Apibūdinant pastarąją remtasi archeologinėse vertybėse žemės paviršiuje aptiktais keramikos bei pavienių individualių radinių fragmentais. Žvalgymų metu surinkti kiekvieno archeologinio objekto keramikos fragmentų pavyzdžiai buvo išplauti, surūšiuoti chronologiškai, nufotografuoti bei perduoti saugoti Chaghcharano kultūros departamentui.

2008 m. ekspedicijos metu buvo patikslintas ir kelių jau žinomų objektų datavimas, charakteristika. Naudojant šiuolaikinius matavimo prietaisus, nustatytos tikslios paminklų ir jų grupių teritorijos, aptikti nauji paminklų požymiai. Kaip pavyzdį galime pateikti Pumbakar senovės gyvenvietės kompleksą: žvalgymų metu nustačius keramikos paplitimo teritoriją, gyvenvietės ribos sumažėjo nuo 35 ha iki 29,5 ha. Vizualiai nustatytos

2 pav. Kušanų epochos molinio ąsočio fragmentas. A. Luchtano nuotr.

Fig. 2. A fragment of a ceramic jar from the time of the Kushan Empire.

50 buvusių pastatų vietos, centrinė tapa lokalizuota gyvenvietės R pakraštyje, kitaip, nei prieš tai manyta. Žemės paviršiuje po žiemos buvo aptikta ir gausesnė archeologinė medžiaga – moliniai verpstukai, stiklo fragmentai, akmeninė girnapusė nuo sukamųjų girnų bei įvairių laikotarpių keramikos. Įvairesnių archeologinių radinių aptikta ir Kushke Bahar (kitaip vadinama Qala Mana) įtvirtinto miesto griuvėsiuose. Tai stiklinių indų fragmentai ir karoliai, žalvarinės apyrankės fragmentas, kaulinis karolis, puoštas akučių ornamentu, moliniai verpstukai, molinė paukščio skulptūrėlė, ąsočio su reljefišku žmogaus atvaizdu (2 pav.), rankinių sukamųjų girnų akmenys, figūrinės glazūruotos molinės sienų apdailos plytelės fragmentas bei gausi įvairių formų ir laikotarpių buitinė bei statybinė keramika. Taip pat patikslintos ir šio senovės miesto ribos bei jo struktūra.

Senovės gyvenviečių liekanų – tapa – 2008 m. pavasarinės ekspedicijos metu lokalizuotos 4 vietovėse. Tai – Dowlat Yar, Geshwoinde, Qalesang ir Wajguna Sange–Bar. Aptiktos tapa – nedidelės, iki 50 m skersmens kalvelės, dažniausiai išsidėsčiusios viršutinėse

upių terasose, menkai išsiskiriančios iš aplinkinio reljefo. Seniausiai datuojama keramika aptikta Geshwoinde tapa. Ji priskiriama II–I tūkst. pr. Kr. Kušanų imperijos laikais datuojama keramika aptikta tiek pastarajame objekte, tiek Dowlat Yra, tiek Geshwoinde tapa. Kušaniškojo laikotarpio keramika pasižymi puikiomis technologinėmis savybėmis. Pavieniai keramikos fragmentai aptikti Wajguna Sange Bar vietovėje esančioje tapa bei budistų vienuolyno aplinkoje.

Wajguna Sange Bar vienuolynas neabejotinai yra vienas įdomiausių Chaghcharano apylinkių archeologijos objektų, turintis daug analogų su Bamiyano slėnio archeologiniais paminklais, kaip kultūrinio kraštovaizdžio objektai įtrauktais į UNESCO paveldo sąrašą. Vienuolynas įrengtas dešiniajame Hari Rudo upės krante esančioje vertikalioje smiltainio uolienos sienoje, 2250 m aukštyje virš jūros lygio. Wajguna Sange Bar vienuolyno celės yra orientuotos visiškai taip pat kaip ir Bamiyano, pro jas atsiveria vaizdas į platų Hari Rudo upės slėnį. Wajguna Sange Bar vienuolynas susideda iš centrinės dalies, kurioje natūralios kilmės oloje buvo pagrindinė Budos šventykla su šalia esančiomis vienuolių celėmis, iškaltomis uolienoje (3 pav.). Celės sudaro 2 lygius – apatiniame horizonte yra 7, išsidėsčiusios viena šalia kitos, viršutiniame – 6, dalinai apgriuvusios dėl natūralios smiltainio uolos erozijos. Celių angos stačiakampės, įėjimais orientuotos į P pusę. Patalpos – celės yra 4,5–8,5 m ilgio, 2,13–4,5 m pločio, 1,5–2,7 m aukščio, pailgo stačiakampio plano, gilumoje nežymiai siaurėjančios (skirtumas iki 70 cm). Kai kurių celių–patalpų sienos buvo tinkuotos moliu; vietomis molio tinke išliko įrėžti delnų (dešinės rankos) kontūrai. Šie išraižymai turi analogų ir kituose budistiniuose kompleksuose.

Bamiyano atveju Wajguna Sange Bar vienuolynas yra šalia svarbaus prekybinio kelio

3 pav. Wajguna Sange Bar budistų vienuolyno centrinė dalis iš P pusės. R. Butrimaitės nuotr.

Fig. 3. The central part of the Wajguna Sange Bar Buddhist monastery as viewed from the south.

Kabulas–Heratas, nusidriekusio Hari Rudo upės slėniu. Aptiktas vienuolynas itin reikšmingas istorine kultūrine prasme, jo lokalizavimas centriniame Afganistane rodo budizmo plitimą į vakarus Kušanų imperijos laikais. Galimas dalykas, kad tai labiausiai į V nutolęs budistinis objektas, susiformavęs vėlyvuoju Kušanų laikotarpiu, ne anksčiau kaip IV–V a. Tačiau, kitaip, nei Bamiyane, kur budizmas išsilaikė iki IX a. pradžios, Wajguna Sange Bar vienuolynas dėl savo geografinio izoliuotumo galėjo egzistuoti ir vėlesniais amžiais, iki pat visiško islamo įsigalėjimo Gore Guridų dinastijos valdymo laikais (XI–XII a.).

2008 m. ekspedicijos metu žvalgyti įvairiaus laikotarpio gynybiniai įtvirtinimai – pilys ir bokštai. Viena charakteringiausių Goro provincijos paminklų grupių yra nedidelės gynybinės pilys, saugojusios praėjimus į Hari Rudo upės slėnį. Tokių pilių, ginančių praėjimus į derlingus slėnius ir saugojusius stambesnes slėnio gyvenvietes, statyba prasidėjo jau I tūkst. pr. Kr., o I tūkst. viduryje, irstant Kušanų imperijai ir padidėjus išoriniam pavojui iš Sasanidų Irano bei klajoklių tiurkų, sargybinių pilių skaičius išauga. 2008 m. buvo aptikti, žvalgyti ir dokumentuoti dar 3 tokio tipo gynybiniai objektai. Tai Qala Alayar ir Sare Ahangaran (1 ir 2).

Žvalgant Goro provincijos archeologijos paminklus, pastebėtas labai gilus indoeuropietiškos žodinės tradicijos klodas. Legendomis ir padavimais, chronologiškai siekiančiais indoarijų etninės bendrijos laikus, apipinta keletas reikšmingų Goro provincijoje esančių archeologijos objektų. Tai su legendiniu valdovu Zahhak susiję vienas nuo kito netoli esantys paminklai. Į R nuo Chaghcharano, kairiajame Hari Rudo krante esančios pilies griuvėsiai – Qala Akbar Bek Zahhak ir priešingame Hari Rudo krante, 20 km į ŠV nutolusiame kalnų masyve išlikęs vienišas vulkaninės kilmės rifas, pavadintas Hesar arba valdovo Zahhako kapu ir kalėjimu. Zahhako kapo kalva iškilusi iki 3170 m aukščio, joje pastebėta gyvenvietės pėdsakų – surastas akmeninių sukamųjų girnų fragmentas bei keli archeologinės keramikos fragmentai. Taip pat keramikos fragmentai, nubyrėję nuo šios terasos, pastebėti kalvos šlaite. Pačiame aukščiausiame uolos taške, iškastoje duobėje yra apgriuvusio statinio liekanos iš atneštinio molio, matosi akmenų konstrukcijos pamatas, surasta keramikos ir pavienių žmogaus kaulų. Toje pat plokščioje viršūnėje, arčiau uolos šlaito yra dalinai užversta uolienos nuolaužomis taisyklingos formos 3 m gylio duobė vertikaliomis sienomis, vietinėse legendose traktuojama kaip zindanas – Zahhako įkalinimo vieta.

4 pav. Petroglifas su medžioklės scena prie pilies Qala Malek Antar. R. Vengalio nuotr.

Fig. 4. A hunting scene petroglyph near Qala Malek Antar castle.

Hesaro arba Zahako kapu vadinama uola vertintina kaip nedidelė įtvirtinta gyvenvietė, žvalgybinis punktas ir kulto objektas.

Kairiajame upelio krante, priešais Qala Malek Antar pilį, kanjono papėdėje, vertikaliame olos paviršiuje pastebėti dviejų tipų uolų

piešiniai. Tai gana primityviai išraižyti kalnų ožių, raitelio medžiotojo atvaizdai (4 pav.) bei kitokia technika gerokai įgilinti – išskaptuoti ženklai, primenantys įrašus ar ornamentus. Sprendžiant iš legendos, kad Qala Malek Antar yra piktojo burtininko pilis, piešiniai gali būti susiję su pagoniškų kultu ir priklausyti kur kas ankstesniam laikotarpiui negu pati pilis. Tam neprieštarauja ir vienas labai ankstyvos keramikos fragmentas, surastas slėnyje, datuojamas bronzos amžiumi ir nesusijęs su pilies statybos ir naudojimo laikotarpiu.

Daugelis aplankytų archeologijos paminklų yra nukentėję nuo gamtinių faktorių (Wajguna Sange–bar vienuolynas, Sare Ahangaran (2) pilis), nelegalių kasinėjimų ir ūkinės veiklos (Wajguna Sange–bar tapa, Geshwoinde tapa, Qalesang tapa, Sare Ahangaran (1) pilis, ir kt.).

Vykdant paminklų žvalgymo ir registro sudarymo darbus Goro provincijoje, aplankyta tik centrinė provincijos dalis. Iš vietinių paveldosaugininkų gauta informacija apie labai perspektyvias žvalgymams teritorijas Lalo bei Murgabo upių slėniuose. Dokumentuojant Goro provincijoje esančius archeologinius objektus, tikslinga ateityje tęsti Lietuvos mokslininkų pradėtą darbą, siekiant sudaryti kuo išsamesnį šio unikalaus Afganistano regiono archeologijos paminklų registrą, apmokant ir parengiant vietos paveldosaugos specialistus.

The second joint Lithuanian – Afghan expedition to Ghor province, Afghanistan

The second Lithuanian archaeological expedition to Ghor province is a constituent part of the long-term programme 'The 2007–2010 Archaeological – Heritage Mission in Ghor Province, Afghanistan', which is financed by the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs. The programme is being carried out by APC Antiqua. The project's partners are the Lithuanian Ministry of National Defence and Vilnius University.

The purpose of the long-term project was to contribute to the work of preserving culturally valuable objects in the Islamic Republic of Afghanistan, paying special attention to the search for archaeological sites and their documentation in order to include them in the national register of cultural monuments.

During the expedition, the archaeological sites found in the course of the 2007 Feasibility Study were visited and at the same time new ones were sought with the purpose of documenting the archaeologically valuable objects in Ghor province. Registration certificates were started for 11 archaeological sites discovered last year (Kushke Bahar (Qala Mana), Qala Akbar Bek Zahak, Qala Malek Antar, Puze–i–Leche tapa, Lok Galandar Tower, Lok Galandar tapa (Shekhe), Pumbakar and Ahangaran tapa No. 1–5) as well as for 9 new ones (Qala Alayar, Sare Ahangaran 1, Sare Ahangaran 2, Dowlat Yar tapa, Geshwoinde tapa, Qalesang tapa, Zahak tomb (Hesar) Wajguna Sange–Bar monastery and tapa) (Fig. 1).

These are ancient settlements or *tapa* that in chronological order back to the Chalcolithic period and the Bronze Age as well as 1st-millennium AD castles (Fig. 2). During the expedition, new groups of culturally valuable objects were also surveyed. These were Qabre Zahak, a site of worship, the 2nd-millennium BC rock carvings at Qala Malek Antar, and a Buddhist monastery from the first half of the 1st millennium AD. Without a doubt, the Wajguna Sange Bar Buddhist monastery (Fig. 3)

is one of the most interesting archaeological sites in the vicinity of Chaghcharan and has many analogies to the cultural landscape of the Bamiyan valley, which is included in the UNESCO World Heritage List (Fig. 4). This monastery is important both historically and culturally because its location in central Afghanistan shows the westward spread of Buddhism during the Kushan Empire. It is possible that this site marks the westernmost expansion of Buddhism.